

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ АРХІВ

Передслово

Петро ТЕРПИЛО
Пилип ТЕРПИЛО

*Шукайте Україну також у Словаччині й Чехії.
Без них повного образу України немає.*

ГЕТЕ І ШЕВЧЕНКО

Оксана Пеленська

Два слов'янські народи – український і чеський – здавна єднають взаємоповага і почуття гідності.

Будучи столицею однієї з найдемократичніших країн, Прага в міжвоєнний період надала притулок політичним вигнанцям з України і, відповідно, тут зосередилися кращі представники української інтелігенції.

Працюючи в Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки Чеської Республіки над літературною шевченкіаною, я мала змогу ознайомитись із багатьма дослідженнями наших емігрантів. Окремі викликали особливе захоплення. Саме так було з невеликою книжечкою братів Терпил «Гете і Шевченко». Коли вона потрапила мені до рук, то охопило враження, наче знайшла скарб, надійно прихований часом від різних стихій. І вчувалися рядки: «В океані рідного народу відкривай духовні острови...» Так, наш український народ у другій, невидимій площині нагадує безмежний океан творчості.

Яка природа геніальності? Хто такі справжні генії і яке їхнє призначення? Що спільного й відмінного між двома світочами людської думки – Йоганном Гете і Тарасом Шевченком? Майже століття тому Петро й Пилип Терпили спробували в популярній

формі відповіді на ці непрості запитання, які й досі продовжують хвилювати людство.

Хто вони, брати Терпили? Про них я довідалась дуже мало: Петро – педагог, новеліст, Пилип – інженер-лісівник. Відомо також, що Пилип Терпило був покараним двічі: побував і на Біломорканалі, і у Воркуті. Після відбуття каторги повернувся до тодішньої Чехословаччини – як її громадянин.

Що спонукало авторів взятися за дослідження геніальності Шевченка? Про це ми довідуємося з передмови до їхньої праці.

Попросивши відповідного дозволу в директора Слов'янської бібліотеки др-а Лукаша Бабки, Народний музей Тараса Шевченка у Львові перевидав цю книгу з нагоди 200 – літнього ювілею Кобзаря, таким чином повернувши в духовний і культурний простір України ще одні забуті імена Петра і Пилипа Терпил.

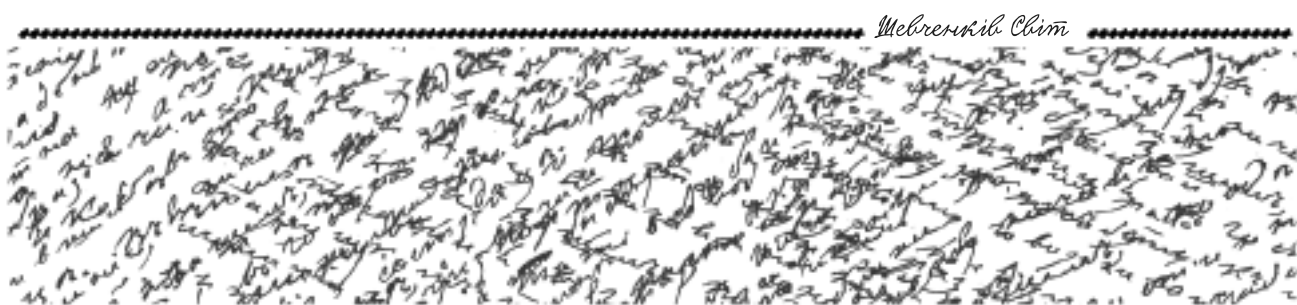
Літературне редагування здійснила професор Української академії друкарства Наталія Черниш, яка у вступному слові зазначила: «Ретельно відтворюючи текст за першоджерелом (виданням 1922 року, яке побачило світ в Ужгороді), видавці зіткнулися з проблемою правописних норм, що надто часто змінювалися в Україні. Ця проблема була розв'язана таким чином: текст видання подано відповідно до першоджерела (збережено навіть підрядкові примітки) з незначною адаптацією, що враховує норми сучасного правопису та граматики. Такий підхід дав змогу вповні зберегти особливості живої мови авторів та епохи, коли твір було написано, водночас наблизити його до наших сучасників. Справді, адресуючи нове видання праці «Гете і Шевченко» передусім свідомій українській молоді, видавці прагнуть забезпечити якнайкраще відтворення авторських думок та їх адекватне й цілісне сприйняття читачами».

Презентація другого видання із серії «Книжечка, що виховує» відбулася в Народному музеї Тараса Шевченка (м. Львів, Палац мистецтв). Учасники дійства (а це були переважно студенти львівських вузів) розмірковували, як ці свідомі українці, тобто брати Терпили, знаходячись далеко від батьківщини, не маючи спеціальної освіти, змогли так досконало порівняти геніальність двох національних митців – Гете і Шевченка. Правду кажуть, що дух Шевченка треба відчувати і свої помисли підносити до його рівня. Так і Петро і Пилип Терпили, перебуваючи на чужині, жили Шевченковим словом і натхненно творили культуру свого народу.

Консул Генерального консульства Чеської Республіки у Львові Мартіна Павлітова Мухова, яка неодноразово брала участь у наших заходах українсько-чеського спрямування, належно оцінила співпрацю музею Тараса Шевченка зі Слов'янською бібліотекою Праги. Високу видавничу культуру книжки відмітила Наталія Черниш і зазначила, що її не соромно буде залишити в бібліотеці для нащадків (зверстала аспірантка Академії друкарства Галина Листвак).

Художнє оформлення обкладинки, яке виконала магістр книжкової графіки Української академії друкарства Софія Філіпчук, також спонукає до роздумів. На малюнку – дерево з міцними гілками і зеленим листям; все це є глибоко символічним, адже дерево живе, і думки цієї книжки теж житимуть.

Книга братів Терпил «Гете і Шевченко» буде цікавою всім, хто знаходиться у пошуках себе, хто шукає визначення геніальності. Самі ж автори у передмові пишуть: «Нехай же послужить наша праця великому ділу розуміння людей-ге-

нів, що вносять в людство віру, надію й любов». Сподіваюся, їхня неперсична праця зацікавить і читачів «Шевченкового світу».

Зеновія Філіпчук,
Народний музей Тараса Шевченка (м. Львів)

Передмова

У критичних оглядах української літератури часто попадаються такі твердження, які ясно свідчать, що у багатьох наших критиків нема правдивого критерію до оцінки літературних творів. Внаслідок цього ще й до тепер не визначено остаточно місце великого вчителя нашого Тараса Шевченка не тільки в світовій, а навіть в рідній літературі. Користуючись готовим матеріалом, тим матеріалом, що виробився здебільшого чужою критикою з певною метою або під великим впливом її, наші критики ставлять ім'я Шевченка поряд із іменами Гейне, Байрона, Пушкіна й інш. Такий погляд є досить поширений і шкідливий для нас же, українців, і тому ми вважаємо за свій обов'язок цією книжечкою розвіяти той блуд, який викликається такими науковими трактатами. Визначити місце Шевченка в нашій літературі мусимо в першу чергу ми, українці, бо для нас він найближчий, найбільш зрозумілий.

Поруч із питанням про геніальність Шевченка виникає друге, теж мало з'ясоване – питання про геніальність взагалі. У цій маленькій книжці ми не маємо можливості докладно зупинитись на цих питаннях, але подамо всі ті засади, які, на нашу думку, дадуть можливість виокремити з людського загалу геніїв, і тим самим допоможуть визначити Шевченка як генія. Нехай же послужить наша праця великому ділу розуміння людей-геніїв, що вносять в людство віру, надію й любов.

Автори
5 квітня 1922 р. м. Прага

Багато говорилось і писалось про геніїв, геніальність, і на цю тему народилось безліч думок, поглядів, і таких різних і неясних, що трудно вже розібратись, в чім же генія того шукати, які його ознаки характерні. Але в усіх цих поглядах, які б вони не були різні своїм змістом, своєю туманністю, скрізь просвічується одна загальна думка, що геній – то є надзвичайна людська модифікація, яка зразу впадає у вічі, яка яскраво виділяється на сірому тлі суспільства. Генія представляють в образі великого творця вічно нових, вічно юних ідей, вічно пахучих квіток, чарівних образів, в образі могутнього борця за ідеали... А далі вже йде плутанина в означенні генія: його представляють і з пером в руках, і з пензлем, і з мечем. І яку різноманітність представляє дійсно геніальна людина в своїй творчості, таку різнобарвність можна знайти в означенні геніальності.

У чім же проявляється геній? Де і в чім його шукати?¹

Геній проявляється тільки в слові і тільки в слові його треба шукати. Але в такому слові, яке виливається в художню легко зрозумілу своїм змістом форму, те слово, що чарівним акордом звуків потрясає всю душу людську, захоплює її і владно тягне туди, звідки ті звуки ллються. Геній – то радій, що дає велику, постійну й незмінну енергію,

¹ Геній і геніальність докладно розглядаються в нашій праці «Гармонія». (На жаль, працю, на яку тут і далі посилаються автори, нам не вдалося знайти. –Ред.).

той, що запалює, перетворює, руйнує й будує. І як енергію радію в її рухові не можна ані відхилити, ані абсорбувати, ані розсіяти, так і енергія генія не знає перепон.

Геній – то великої сили магніт, полем якого є вся земля. Нема жодної людини, яка б, почувши слово з уст генія, не відчула його бриніння в своїй душі. Геній – то високого напруження радіостанція, хвилі якої котяться по всій земній кулі, магнетуючи всю безліч інших станцій, хвилюючи їх, викликаючи в них відповідний рух, працю. Геній – то сонце, що світить, гріє, творить різні модифікації енергії, дає життя всьому живому, викликає рух на океанах, на землі і в землі.

Геніїв мало, як мало в природі радію порівняно з іншими металами, як мало діамантів порівняно з вугіллям, графітом. Геніїв мало, але вплив їх на суспільство величезний. Як радій, кидаючи своє проміння на всі предмети, перефарбовує й змінює їх, як магніт біля себе робить своєрідне магнітне поле, так геній впливає на суспільство, громадить його біля себе й робить переворот у його поглядах. У генії, як у фокусі, скупчується життя всього суспільства. Всі страждання й переживання, горе й радість – все це збирається в генії. І коли набирає сили неправда, панує неволя, гніт, тоді геній підіймає свій могутній голос, який розноситься по всіх закутках землі, закликаючи людей схаменутись, який будить сонних і розплющує очі сліпим.

Які ж характерні ознаки геніальності?

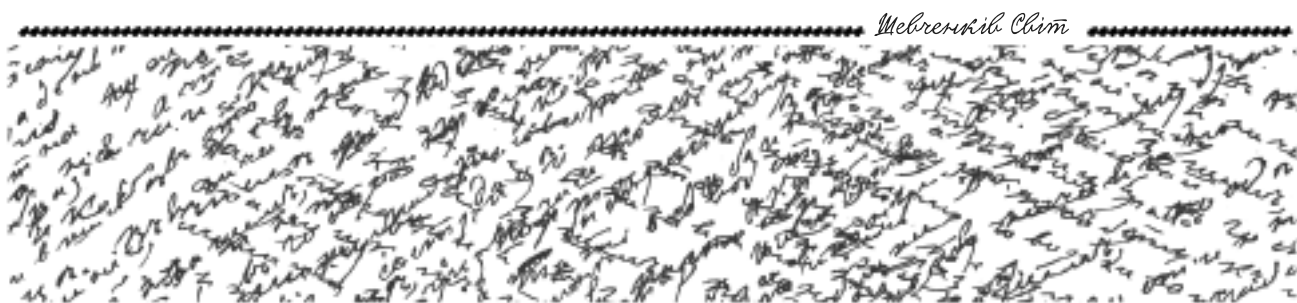
Першою ознакою геніальності є правда, та істина, яка визначає гармонію в природі, яка показує справжнє життя всієї природи, – і ця правда й береться геніальними людьми за основу своїх творів. У геніальних творах сполучаються однаковою мірою всі форми людської енергії психічної: розум, воля й почуття².

У творах генія ви знайдете широкий і глибокий розум, як у Архімеда, Сократа, Аристотеля, Декарта, Спінози, Канта й інших, побачите світлі й ясні образи, як у Рафаеля, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі і почуєте чарівні, мелодійні звуки, як у Моцарта, Бетховена, Лисенка й інших. У генії ви знайдете також і мудрого правителя, як Кіра, Перикла, Олександра Македонського, які вже в ті, віддалені від нас віками часи, розуміли всю вагу культурного співробітництва всіх народів – державних і недержавних, великих і малих, незалежно від їх расової, племінної, національної й релігійної різниці. Вони шанували й цінували в людях те, що дійсно є цінне³, і, як мудрі правителі, давали переможеним народам повну свободу в проявах їхньої психічної енергії настільки, наскільки це не йшло всупереч інтересам всього суспільства і не було перешкодою до загального культурного розвитку. Велика воля таких людей, та воля, що дає розумний, доцільний порядок, що направляє людську енергію по шляху, який зазначає розум, то є третя сторона одноцільної, гармонійної душі генія.

У творах генія людська думка доходить до тієї глибини, закінченості, простоти й ясності, до якої вона не може ніколи дійти в інших людях не геніальної модифікації. Геній збирає в собі в одне ціле розум, волю й чуття. Геній – то гармонія духу. Коли розум генія звертає увагу на якесь явище, то на допомогу йому йдуть воля й чуття. А коли чуття захопиться красою, то на допомогу йому йдуть розум і воля, які додають чуттю ту правдивість, простоту й ясність образів, що так чарують людство. От чому в творах генія нема сентиментальності, яку так люблять

2 Прояви енергії в людині й форми її докладніше подаються в нашій праці «Гармонія».

3 Про цінність людини докладніше в «Гармонії».

люди почуття, нема плутанини й неясності, на які так багаті бувають твори наукові й мистецькі. Маючи в своєму розпорядженні глибокий розум і такого ж високого напруження чуття, геній малює ясні й правдиві поняття, ідеї, і силою волі одягає свої розумові твори в такі шати, які були б зрозумілі й звичайнісінькому смертному. Твори генія – це не є твори Канта, Спінози, Ніцше й інших великих філософів, форма вислову й глибина змісту яких мало зрозуміла не тільки простим смертним, а навіть не всім вченим. Глибину думки генія легко розуміють не тільки мудреці, вчені, а навіть звичайнісінькі люди, і тільки тому, що геній надає їй простої, легкозрозумілої форми, втілює її у виразні й ясні образи.

У геніїв не знайдете виправдання, а тим більш виспівування, тої жахливої дисгармонії, яка так часто панує в суспільному житті. Навпаки, вони завжди підіймають свій голос проти неправди, проти неволі й утиску, проти гноблення одних людей другими. Силою свого генія вони закликають людей до братерства, до життя з людьми по-людськи і нагадують про той час, коли «розкуються незабаром заковані люди». Вони – пророки. А щоб полегшити зрозуміння їхніх думок, вони подають їх у поетичній формі, бо тільки поетична форма слова може сильно зворушити людей, і одних – примусити відчутти дисгармонію суспільного життя, других – ще сильніше відчутти її, ще яскравіше зрозуміти її.

Чують і розуміють геніїв усі, а особливо маса – і це одна з найважливіших ознак геніальності. Але слова геніїв не є ті широкообіцяючі гасла, які викидаються певною категорією людей тільки задля панування. Праця генія направлена на те, аби дати людству справжні, правдиві ідеали, до яких мусить прагнути все людство, а також показати шляхи до них і якими способами досягти їх. У генія ви не знайдете ні вузького націоналізму, ні переборщеного космополітизму, ні грубого шовінізму. Все це має значення для них, оскільки потрібне для підняття культурного рівня людності, для досягнення вселюдських ідеалів, а справжні ідеали всього людства, всього світу – одні й ті ж.

З творів генія, як із постійного джерела, беруть для себе матеріал всі категорії людей. З поезії його чуттєва категорія бере всеохоплюючу повноту й ясність образів, чарівну красу й ніжність форм, гармонію звуків і фарб. З глибокого змісту їх розумова категорія бере філософію, що побудована на законах природи, на законах руху, що дає гармонію, яка дивує й приковує до себе людський розум. З боротьби в природі й людстві, з грандіозних планів устрою гармонійного суспільного життя й зазначення шляхів до того знаходить багатий матеріал і вольова категорія⁴.

Таким чином, геній сполучає в собі всі форми психічної людської енергії в найвищих її проявах і проявляється тільки в слові, тільки слово є його зброєю. Але не кожний словесний твір є геніальний.

Слово як символ, як реальна форма руху людської енергії, людської думки кожною людиною вживається по-різному, а особливо категоріями суспільства. Для людини розумової категорії слово потрібне для реалізації певного точно визначеного поняття, ідеї. Вченого в першу чергу цікавить сам зміст поняття, ідеї, а не та форма, в яку вони одягнуті. Для письменника ж, поета, навпаки – слово вже більше потрібне для того, щоб оздобити певне поняття, ідею такою формою, такою гармонією звуків, щоб викликати бажане почуття, відповідний на-

⁴ Докладні відомості про категорії людей, творення верств у суспільстві, класифікація людей і т. д. подаються нами в «Гармонії».

стрій. Для людей волі головне значення слова – зробити певне враження, а для цього вживаються певною мірою способи один і другий, залежно від психології тих, кому воно подається. В генії ж всі ці прояви людської енергії – розумової, чуттєвої й вольової – сполучаються в однаковій мірі. Найближче до генія стоїть розумова категорія. Сократ, Аристотель, Кант не є генії, хоч вплив їх на людство величезний, та тільки вплив той має певний напрямок, він не всесторонній. До свого великого розуму їм бракувало такого ж великого почуття, яке давало б можливість правильніше схопити ідеї, поняття й вилити їх у легкій, всім доступній формі. Відсутність до відповідної міри почуття не давало таким людям гармонії духу, а це вело до того, що Кант, наприклад, музику вважав за настирливе мистецтво, Аристотель же не тільки виправдовував рабство, а навіть доводив його необхідність. Найдалше стоять від геніальних людей люди волі, які в інтересах своєї популярності дуже часто ухиляються від правди, від істини⁵.

Щось середнє займають творці мистецтва – поети. Вони як люди почуттів підлягають впливу суспільства. Пушкін, Лермонтов є виразниками думок пануючої верстви. Маса для Пушкіна – то тільки чернь, без думок, без почуттів, яка не варта уваги поета. На боротьбу, яку вела Росія за поневолення кавказьких вольних народів, Пушкін, Лермонтов, Толстой дивились очима своєї пануючої верстви, оспівуючи цю війну і героїв її зі свого боку. Поети легко захоплюються самою красою, не вдумуючись в її зміст, – тому вони можуть помилятися. Поети, як і всі представники мистецтва, можуть давати прекрасні образи, одягати поняття, ідеї в привабливі форми, але самі поняття, самі ідеї можуть бути неправдивими. Отже, поети тільки формою своїх творів нагадують геніїв, а змістом можуть тільки наблизитись до них.

Якою мірою умови життя впливають на геніальну людину?

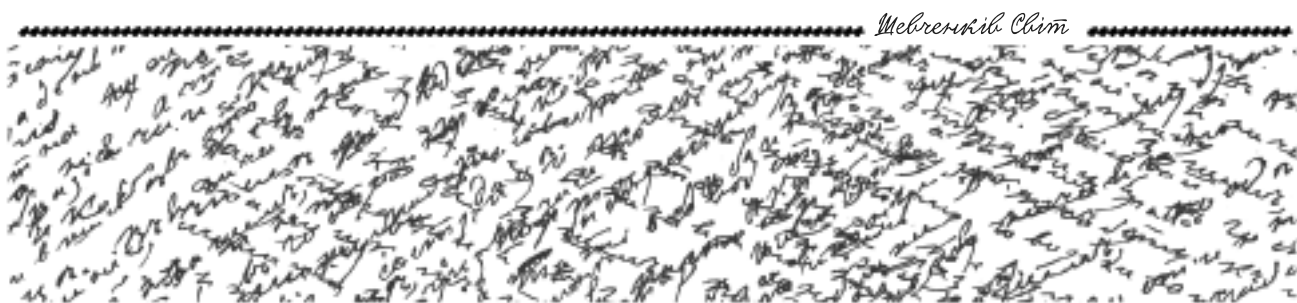
Людина є продукт певних умов, певного руху енергії, затриманої в певній формі⁶. Для розвитку, для певного руху енергії потрібні відповідні умови. В звичайних умовах не можна нічого вдіяти з промінням радію, але ж можна розпошити цю енергію, не дати їй проявитись в тій силі, яку вона дає в певній своїй сукупності. Певними умовами можна людську енергію скерувати в ту чи іншу сторону, надати їй тієї чи іншої форми. Не будемо тут торкатись впливу різних природних умов, а коротко розглянемо лише, як впливають на людину виховання, освіта й суспільство⁷.

Наукою більш-менш установлено, а ми до цього маємо підстави, що люди вже народжуються або геніальними, або звичайними (тут слово «звичайний» нами вживається лише як протиставлення слову «геніальний»). Звичайні люди, залежно від форми їх психічної енергії, поділяються на категорії, кожна з яких вимагає певного методу виховання, відповідної освіти. Що в перші роки розвитку людини виховання й освіта мають величезний вплив, про це всім відомо, принаймні, добре відомо педагогам. Як діамант може чарувати своїм блиском тільки після вмілого шліфування, а невдалим його можна зіпсувати, так освітою й оточенням можна або проявити природні властивості людини, або зіпсувати їх. Треба мати на увазі, що розум, цей єдиний регулятор поведінки людського, розвивається

5 Докладніше про цю категорію ми подаємо в «Гармонії».

6 Про це докладно в «Гармонії».

7 Про вплив умов на організми докладніше подається в «Гармонії», в розділі «Творення форм».

значно пізніше, і розвивається дуже поволі, в той час як почуття й воля проявляються з самого початку і досягають свого максимуму, особливо почуття, дуже швидко. З цього ясно, що людина в перші роки свого життя, як та губка, вбирає в себе ту матерію, яку їй підносять. І тільки після досягнення зрілості весь той матеріал може бути переглянутий, перевірений, і непідходящий викинутий або цілком засвоєний, залежно від того, до якої категорії належить власник цього скарбу.

Геній є людина. Енергія генія покладена в звичайне тіло людське, яке підлягає різним умовам, які так чи інакше можуть впливати на цю енергію. Впливаючи на тіло генія, як ту форму, в якій замикається його чудодійна енергія, можна тим самим збільшувати або зменшувати кількість цієї енергії, але змінити її напрям неможливо.

Людина є живий організм, що має свій певний рух, ріст. З ростом розвиваються й духовні властивості людини. Найвищого напруження енергія досягає тільки в певну добу життя людини. Та доба є різною для кожної категорії людей. Повна зрілість у людей розумової категорії настає між 30—50 роками життя. Сократ, Аристотель, Кант, Спіноза виступають зі своїми думками, ідеями тільки після 30 років. Люди почуття поспівають набагато раніше. Байрон, Гейне, Пушкін, Лермонтов уже в 20 років займають першорядні місця поетів. Лермонтов уже в 15 років писав свого «Демона». Трохи пізніше поспівають люди волі. Слава Олександра Македонського як великого полководця, політика й адміністратора досягла свого апогею тоді, коли йому не було ще й 30 років⁸.

У генія, як і в інших людей, почуття пробуджується й поспіває швидше, ніж розум. Тому-то в перших їхніх творах більше панує почуття, більше запалу, більше захоплення красою. А в добі між 30—50 роками, коли розум, воля й почуття проявляють найбільшу гармонію духу, тоді генії дають світові ті твори, які й визнають їх як геніїв. Умови життя для звичайної людини великою мірою впливають на напрям самої енергії, не кажучи вже про її силу. Особливо це торкається людей волі й почуття. Їх енергію можна скерувати в той чи інший бік, чого не можна зробити у генія. Виховання й освіта потрібна для генія, як раціональна гімнастика для тіла, що робить його гнучким, пружним, витривалим. Освіта для генія є те ж саме, що шліфування для діаманта. Вона не додає до природних властивостей діаманта нових, але дає можливість тим, що вже є, проявитись у всій силі й красі. В той час як всі інші модифікації людські більшою або меншою мірою залежать від культурного рівня тієї маси, в якій виховуються, – геній майже не підлягає цьому впливу. На нього впливають інші умови: і та незмінна гармонія руху в природі, що проявляється в різноманітних формах ліній, фарб, звуків, що чарує своєю красою, і та дисгармонія, що так часто панує в суспільному житті. Для генія критерієм його поведінки⁹ є сама природа, що дає йому ключ до розуміння її. Тому-то геній не помиляється в своїх висновках, як не помиляється сама природа.

Що генії не помиляються, що на них не впливають умови їхнього життя і суспільство настільки, щоб могли звернути їх зі шляху, прокладеного їхнім глибоким розумом, оздобленого й підігрітого таким же високим почуттям, що мають в собі ту незламну силу волі, яка дає можливість йти по зазначеному шляху, тому шляху, що сама природа зазначає їм, це можна простежити на двох геніях – Гете й Шевченку, життя й діяльність яких може служити зразком геніальності.

⁸ Докладніше про це в «Гармонії».

⁹ Критерій поведінки див. в «Гармонії».

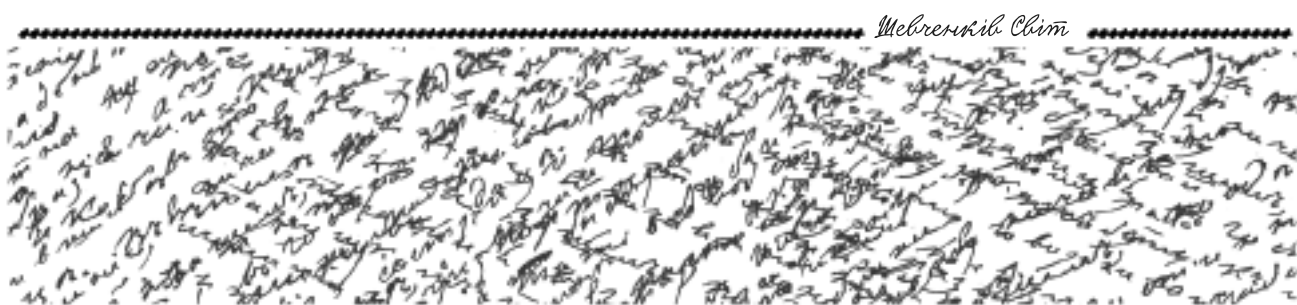

Йоганн Гете народився у Франкфурті-на-Майні року 1749 у сім'ї одного з видатних адвокатів. Від батька Гете унаслідував здоровий розум, витривалу волю, а від матері – ту лагідність, ніжність, любов до людей, що так чарували всіх, хто мав можливість хоч раз бачити Гете.

Щасливим було дитинство Гете. Невсипуща праця батька давала сім'ї все те, що необхідно було для добробуту. Мати ж дбайливою рукою, своєю чутливістю до потреб сім'ї уміла дати рідному гнізду той затишок, який може дати тільки чутлива мати. А вся сім'я разом творила той рай земний, про який тільки в казках говориться. Вся сила душі маленького Гете мала можливість вільно розвиватись під любовним доглядом батька й матері. Любов до античної культури, любов до природи, до людей – то все Гете виніс ще з дитячих років під впливом тихих, хвилюючих оповідань батька про величність грецької й романської культур та чарівних, захоплюючих оповідань матері з народної творчості. До восьми років Гете знав, крім рідної мови, ще французьку, латинську й грецьку, і знав їх так, що міг ними вільно орудувати. До цього й здоров'я Гете цілком відповідало його духовним якостям. Окупація французами Франкфурта дала можливість Гете ближче познайомитись і полюбити французьку літературу, науку й мистецтво.

У 16 років Гете вже в Лейпцизькому університеті. Повний вогню, але без відповідного життєвого досвіду, кидається юнак у чарівний вир бурхливого життя. Тільки скоро воно йому обридло, і він шукає дійсної, всезахоплюючої праці, внутрішнього задоволення. Педантизм, сухий і мертвий матеріал університетської науки, відірваної від життя, природи, від життя людей, не могли задовольнити його, і він береться за самоосвіту. Скоро Гете лишає університет в Лейпцигу й переходить до Страсбурзького університету, де щиро береться до студіювання природничих наук. Він хоче знайти ключ до розуміння природи, зрозуміти її життя. Поруч зі студіюванням природничих наук Гете захоплюється народною творчістю: збирає й записує багато легенд, казок, пісень, різних оповідань, студіює життя народу, його побут, його духові скарби. Як наслідок цієї роботи з'являється його перший твір «Страждання молодого Вертера», в якому Гете вилив всі свої переживання, всі свої сумніви. Особлива задушевність, палке поривання до селянства, до природи, бажання сховатись від гнітючої дійсності й черствості людей, що так ясно було змальовано у «Вертері», зробили величезне враження на все суспільство.

То була перша чарівної краси й пахощів квітка, яка розпустилась під ніжним подихом генія. «Вертером» Гете закінчує свої юнацькі роки й переходить до другої своєї доби. Фантазію Гете приваблюють уже такі образи, як Прометей, з його любов'ю до людства, його відвагою в боротьбі проти егоїзму, неправди. Будучи запрошений курфюрстом Карлом Августом, Гете переїздить до Веймара, де незабаром в його руках як президента парламенту скупчується вся влада. Він багато працює над організацією освіти серед селянства, допомагає робітництву. В цей же час у нього прокидається та жадоба до пізнання природи, яка так геніально змальована ним в основному своєму творі – «Фауст». За час перебування у Веймарі Гете багато працює над науковими питаннями й мистецтвом. Про метаморфоз рослин, єдність будови звірят, про гармонію в природі Гете говорить із такою ясністю, як ніхто ні до нього, ні після нього. Тільки через століття люди науки зрозуміли метаморфоз як прояв цього принципу будови

рослин. В геології, зоології, географії, ботаніці й інших науках Гете залишив сліди не менші, ніж у літературі.

Однак життя при дворі, особливо з того моменту, як курфюрст почав безконтрольно панувати над масою, забувши свої обов'язки перед суспільством, і почав виходити з границь можливого, стало йому тягарем. Він кидає політичну роботу назавжди й виїжджає до Італії.

Краса природи й мистецьких творів, якими наповнена Італія, дух величної мінувшини наповнюють його душу світлом і відрадою. Під впливом краси природи Італії, під впливом думок про таку величну культуру, під впливом вибуху Великої французької революції, у Гете остаточно викристалізовується той гігант духу, той титан розуму, що хоче все знати. Під впливом таких думок, змішавшись із народною легендою, і виріс той Фауст, поява якого схвилювала все людство. Людей науки Фауст схвилював своєю глибиною думки й правдивістю. Людей волі – потряс своєю титанічною силою в досягненні зазначених ідеалів. Людей почуття – захопив красою й закінченістю образів. Вся глибина розуму Гете як філософа-натураліста, вся діяльність його як політика, величне розуміння краси – все те відбилось у «Фаусті». Тут Гете виявив себе в усій своїй глибині, силі й красі.

Не будемо тут зупинятись на більш докладному розгляді життя Гете і тій багатій духовій спадщині, яку залишив він нащадкам – про це писалось сто років на всіх мовах всіма народами і пишеться ще й досі. Здається, нема вже такого закутка в творах Гете, який би не освітлювався так чи інакше наукою, критикою. Ми ж мусимо тільки зазначити, що якби Гете, з тих чи інших причин, написав був одного тільки «Фауста», то й цього було б досить для того, щоб визначити його як генія вселюдства. І, закінчуючи його життєпис, ми можемо сказати: дійсно, життя Гете з моменту народження й до самого кінця його є гармонійний рух надзвичайно багатого й високого напруження заряду енергії¹⁰. Все, що було доступно людині, було доступно Гете. Життя Гете як із зовнішнього, так і особливо з внутрішнього боку, можна вважати за дійсно щасливе життя, те життя, до якого прагне все людство.

Не те ми бачимо в житті другого титана думки, волі й почуття, другого генія такого ж величного, такого ж всеохоплюючого, такого ж глибокого й правдивого, як Гете, – це життя Тараса Шевченка.

Шевченко народився року 1814 в с. Моринцях на Черкащині в сім'ї кріпака. Уже одного слова «кріпак» досить для того, щоб зрозуміти ті умови, в яких прожив Шевченко свої дитячі роки, своє юнацтво, а потім і все своє коротке життя. Шевченко народився якраз в той страшний час, коли панство українське, об'єднавшись з панством московським і польським, приборкавши волю народу, придавивши її всіма засобами, виявляли як переможці те нелюдське, те дике знущання над сірою масою, яке може виявитись лиш у людей, що загубили розум, загубили критерій людського поводження. Панська сваволя в усій своїй дикості й огидливості не знала границь. Дівоча краса і врода, право й воля людини, все, що є в людині найкраще, найцінніше, – все те топталось п'яним, диким панством в багно, – було осміяно, понівечено й забруднено... А кругом така Божа краса! Той закуток, де народився й прожив свої дитячі роки Шевченко, був тим земним раєм, який витворила розкішна природа України. Цю Божу красу Шевченко ось як малює:

¹⁰ Про це докладно в «Гармонії».

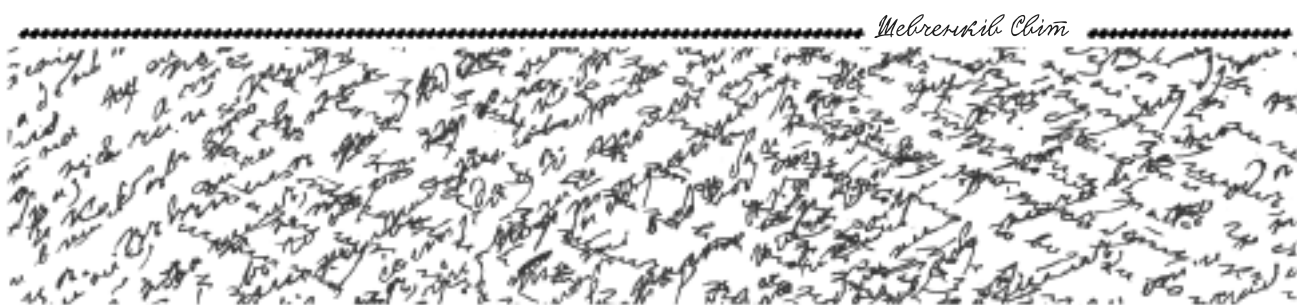
Село! І серце одпочине:
 Село на нашій Україні –
 Неначе писанка, село.
 Зеленим гаєм поросло.
 Цвітуть сади, біліють хати,
 А на горі стоять палати,
 Неначе диво. А кругом
 Широколисті тополі,
 А там і ліс, і ліс, і поле,
 І сині гори за Дніпром.
 Сам Бог витає над селом.

Така краса природи, така гармонія в світі ще більше відтіняли той жахливий контраст, ту дисгармонію, яка панувала в суспільстві по всій Україні. Ось та дисгармонія:

Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
 Латану свитину з каліки знімають,
 З шкурою знімають, бо нічим обути
 Княжат недорослих; а он розпинають
 Вдову за подушне, а сина кують,
 Єдиного сина, єдину дитину,
 Єдину надію! В військо оддають!
 Бо його, бач, трохи! А онде під тином
 Опухла дитина, голоднеє мре,
 А мати пшеницю на панщині жне.
 А он бачиш? Очі! Очі!
 Нащо ви здалися,
 Чом ви змалку не висохли,
 Слізьми не злилися?
 То покритка попідтинню
 З байстрам шкандибає,
 Батько й мати одцурались
 Й чужі не приймають!
 Старці навіть цураються!!
 А панич не знає,
 З дванадцятьою, недоліток,
 Душі пропиває!

А ось другий акорд дисгармонії:

Боже мій з тобою!
 Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
 Хто тебе не мучив? Якби розказать
 Про якого-небудь одного магната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме б пекло можна! А Данта старого

*Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну.
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?*

Так малює Шевченко те пекло, що люди завели серед Божої краси, те пекло, в якому конала вся маса українського селянства, а з ними й сам Шевченко. Як син кріпака і сам кріпак Шевченко з перших же днів свого життя попробував всіх солодощів кріпацької неволі. Уже в перші роки він бачить гіркі сльози своєї тендітної слабосилої матері, що кожного дня, приходячи додому з панської роботи, проливає над своїм нещасним сином. З уст батька й сусідів він чує щодня прокльони, що так рясно сипались на голову панів. Він чує, як вириваються з грудей земляків його сірих гарячі молитви, благання, щоб Господь змилювався над ними, бо тільки у Господа Милосердного вони могли шукати порятунку, тільки там, на небі, правда, а на землі «кругом неправда і неволя».

Рано прокидається в малому Тарасі жадоба знання, про все довідатись, все зрозуміти. Та де тих людей знайдеш добрих, щоб показали правдивий шлях? А тут ще смерть матері... Не витримала, бідна, панщини й лягла в землю на вічний відпочинок. Голодний, босий, голий, під утиском злої мачухи, серед лайок, бійок, прокльонів, без ласки й любові, проводить Шевченко перші роки життя. А далі – з села в село йде шукати тих добрих людей, які б навчили добру. Жадоба навчитись письма кидає Шевченка від одного п'яного дяка до другого, терпеливо переносячи лайки й бійки. І до 14 років Шевченко, встигши перебути в науці у багатьох дяків і малярів, вивчившись читати, писати й малювати, нарешті попадає на панську кухню картоплю чистити.

Тяжке й безпросвітне життя його було в пана, але Шевченко вже вмів малювати, і він нишком, щоб пан не побачив, змальовує різні малюнки й портрети, яких так багато було в панських покоях. Про це довідався пан і задумав зробити з Шевченка придворного маляра. І незабаром ми бачимо Шевченка в науці в малярів зразу в Вільні, потім у Варшаві і нарешті в Петербурзі. Тут пан віддає Шевченка в науку до маляра на цілих чотири роки. Погана наука була в нового професора, але Шевченко не сидить без діла – він вільними часами бігає до Літнього саду, де змальовує чудові постаті. Одного дня за такою роботою Шевченко познайомився зі своїм земляком-художником, а потім, через нього, з професором Академії мистецтв Брюлловим, секретарем Академії Григоровичем, письменником Жуковським й інш. Своїми здібностями Шевченко звертає на себе увагу нових приятелів, а довідавшись про його тяжке становище кріпака-раба, вони беруться виручити його з неволі. І нові приятелі почали вести переговори з паном Шевченка, щоб відпустив його на волю, – так де там, пан і слухати зразу не хотів! Нарешті пан згоджується відпустити Шевченка за 2500 рублів. Де тих грошей взяти, та ще таку велику силу? І тих грошей так дістали: Брюллов намалював портрет Жуковського, потім пустили його в лотерею і на виручені гроші купили свободу Шевченкові. Це сталось тоді, як Шевченкові було вже 24 роки.

Нове життя починається для Шевченка з цього часу. Перед ним відкриваються нові простори, широка дорога. Академія мистецтв широко відчиняє перед Шев-

ченком свої двері, і незабаром він стає улюбленим учнем видатного художника Брюллова. Шевченко з подвоєною енергією береться до роботи, але ненадовго він міг цілком захопитись одним малярством. Нове життя було для нього дійсно раєм, але цей рай примушував його ще більше відчувати те пекло, з якого він тільки що вирвався. Він тут живе в гарному будинку, гарно одягнений, не голодний, а найголовніше – вільний, він тут раює, а там... Там в Україні, що там діється?

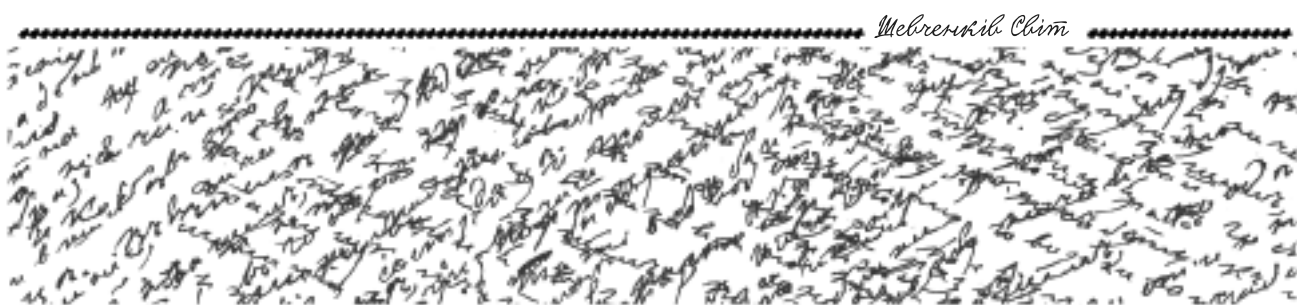
І в його гарячій голові проходять одні за одними образи: українські села ховаються в садках, квітках, серед села ставки, над ставками похилені верби, тополі; а ось ідуть широкі панські лани... і на них замордований люд. Він чує стогін мільйонів замордованих земляків. У своїй душі він відчуває гарячі, пекучі сльози своєї матері, яка, повернувшись з панщини, виплакувала свого безталанного сина. Він бачить сльози мільйонів матерів, бідних покриток, опаскуджених і викинутих із круговороту громадського життя. Перед його очима постає, як образ його матері, покинута своїми ж людьми й забута Богом Україна. Він бачить її сльози, чує її шепотіння: «Не забувай мене, не кидай мене, пиши про мене!» В душі його підіймається буря протесту, пензель випадає з його рук, і він хапається за перо. Тільки словом можна розбудити окрадену, заковану в кайдани сіру масу земляків своїх, тільки словом можна дати їй рух, вивести на правдивий шлях культурного розвитку.

І з-під пера його в 1840 році виходить «Кобзар», а в 1841 році – і «Гайдамаки».

Слова Шевченка, як весняний грім, прокотились по всій Україні. Як блискавка серед темної ночі освітлює всі закутки, так слова Шевченка показали всьому людству багатство України і поруч з ним таке убожество її народу, що стогнав у кріпацькому ярмі.

Як висушена земля приймає теплий травневий дощ, як губка – воду, як вода – тепло, так слова Шевченка напоювали спраглих, давали відпочинок, надію стражденним, оживляли задубілі в рабстві душі, викликаючи в них священний вогонь натхнення, жадобу боротьби за найкращі вселюдські ідеали. Шевченко стає тим велетнем-магнітом, енергія якого сполучає, настроює на щось одностайне всю різноманітність молекул людей, надавши їм певного порядку, а тим самим і сили. Як звуки велетня-дзвона, падаючи до вух великої округи людності, нагадують всім про щось величне, вічне, – так і слова Шевченка, долітаючи з далекого холодного Петербурга до вух мільйонної української маси, наповнювали душі їх такою музикою, яка давала силу, розум і почуття все бачити, все розуміти, все відчути. Слова Шевченка – то були гарячі сльози матерів, прокльони покриток, то був стогін запряжених в кріпацьке ярмо земляків його. Історія боротьби вільного колись народу за найкращі вселюдські ідеали, минуле життя дідів і прадідів, – все це постало в усій своїй красі й силі, і для одубілого в стражданнях, безпорадного, покинутого народу були тим, чим є чиста, цілюща вода для подорожнього в пустелі, замороженого спекою, жагою. Захвилювалось море голів людських, – сіра маса земляків його. Вона швидко схоплювала всі ці образи, засвоювала їх, і пісня, повна жалю й страждання, повна краси й натхнення, повна надій, – пісня, що могутньою хвилею котилась від Дунаю й до Кубані, звучала, як стогін мільйонів кріпаків.

Не так зустріла Шевченкове слово критика пануючої верхівки. Для видатного російського критика Белінського, до голосу якого прислухалась вся паную-

ча верства, у якого ласки запобігали всі тодішні письменники, твори Шевченка були тією поезією, що виспівувала, вихваляла грубість мужицької вдачі і тупість розуму селян, мужиків. Головним же чином російській критиці не подобалось те, що поезія ця була написана «мертвою мовою», тобто українською, мужицькою, хоч і визнавали за Шевченком поета. Бундючне російське, українське й польське панство, почувши в творах Шевченка правду, ту правду, яку вони вважали навіки вже похованою, вживає всіх заходів до приборкання гіганта духу. Але Шевченко не був звичайним поетом. Він знав і розумів, для кого й для чого пише. Його глибокий розум уже проклав собі шлях, по якому він піде, – і нема в світі тієї сили, яка б могла примусити звернути генія з зазначеного шляху. На критику і всі поради Шевченко дав таку відповідь:

*Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.*

Шевченко йде своєю дорогою далі, а за ним і вся його громада в сіряках. По закінченні Академії мистецтв він повертається в Україну, повний надії на краще майбутнє. Радісно зустрів народ одного з найкращих синів своєї батьківщини, борця за правду й співця волі. У Києві, в культурному центрі України, закладається Кирило-Мефодіївське братство з метою об'єднання всіх слов'ян в одну сім'ю, з метою підняття культурного рівня маси й визволення її з кріпацької неволі. У цьому братстві найактивнішу участь бере й Шевченко.

Готуючись до професури, Шевченко їздить по всій Україні й збирає мистецькі твори, досліджує історію, духовну творчість народу, кидає в маси народні свої думи, повні вогню й натхнення. Але його цікавить не тільки життя свого народу, він реагує на утиски й серед інших народів. Якраз тоді йшла боротьба російської пануючої верстви за поневолення свобідних народів Кавказу, та боротьба, яка забрала безліч жертв людських з одного й другого боку, яка покалічила масу людей і залишила сотні тисяч вдів і сиріт. У цій бойні брали безпосередню участь і виспівували її всі славні російські поети й письменники: Пушкін, Лермонтов, Толстой та інш., при чому Лермонтов і Толстой брали в ній участь по своїй добрій волі як бойові офіцери. А «великий мораліст» Лев Толстой, так той навіть всіма силами старався заслужити георгіївського хреста – найвищої нагороди за бойові подвиги.

А ось як на ту ж війну дивиться й реагує Шевченко:

*За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костями
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало*

З дітьми й внуками, втопить
 В сльозах удов'їх. А дівочих,
 Пролитих тайно серед ночі!
 А матерних гарячих сльоз!
 А батькових старих, кровавих,
 Не ріки – море розлилось,
 Огненне море!
 Слава, слава!
 Хортам, і гончим, і псарям,
 І нашим батюшкам-царям Слава.
 І вам слава, сині гори,
 Кригою окуті.
 І вам, лицарі великі,
 Богом не забуті.
 Борітеся – поборете,
 Вам Бог помагає!
 За вас правда, за вас сила
 І воля святая!

Так поставився до цієї боротьби геній.

Шевченко розумів всю вагу єдності верств у суспільстві, бо тільки єдність може підняти культурний рівень маси, а це необхідно в інтересах же самої пануючої верстви¹¹, і тому він у своєму «Посланії», змалювавши правдиву історію свого народу, закликає «старших братів» розкувати «менших братів», бо настає той час, коли вони самі розкуються:

І потече сторіками
 Кров у синє море
 Дітей ваших...

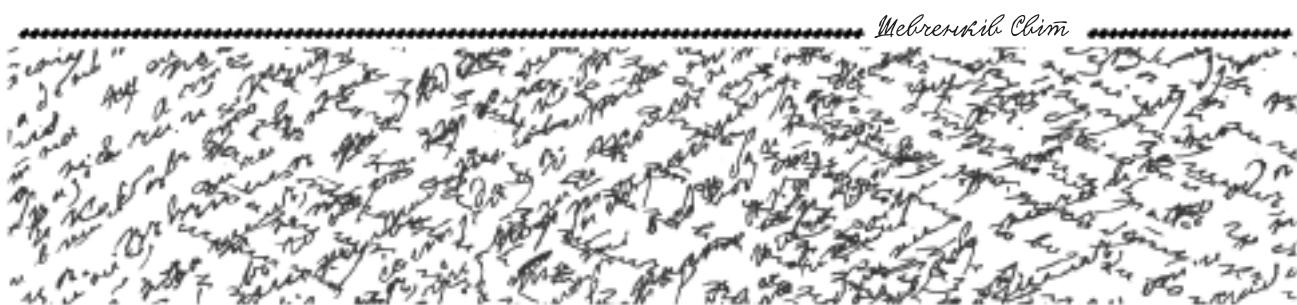
Але не зрозуміла пануюча верства заклику пророка, який ясно уявляв собі, що з того буде, і жахався того моменту, коли прокинеться окрадений, неосвічений менший брат, жахався тої страшної, дикої боротьби в суспільстві, яка дає тільки руїну, несе страждання всім. Пророчі слова Шевченка тільки дратували панство. Вороги волі, вороги народу роблять своє діло, і року 1847 Шевченка заарештовують. Це сталось тоді, коли енергія генія виявлялась в усій своїй красі й силі.

Через півроку його судять як кріпака і засуджують його в солдати, в Оренбурзькі степи, заборонивши йому писати й малювати. Там серед страждань і поневірянь промучився Шевченко не рік і не два, а цілих десять.

Вороги добились свого – Шевченко згорів на засланні від страждання фізичного, журби і повернувся напівживий. В одному тільки помилились вороги: вони прагнули вбити в ньому й душу, та це вже було їм не під силу. Повертаючись із заслання, Шевченко ще в дорозі пише твори, які своєю силою й красою нагадують попередні, а глибиною думок свідчать, що він зостався тим же непереможним борцем за вселюдські ідеали.

Заборона жити серед своїх людей ще більше вплинула на розвиток смертельної недуги Шевченка. Він робить всі зусилля, щоб побороти хворобу, але то

¹¹ Причини революції подаються докладно в «Гармонії».

було вже не в його силах, і 26 лютого (за старим стилем) 1861 року, серед чужого йому оточення, в чужій далекій країні Шевченко навіки заплющив очі.

Так жив, так працював другий геній всього людства Тарас Шевченко. Не залишив Шевченко по собі ні десятків томів поетичних і наукових праць, як це ми бачимо в Гете, але ж не так і жив Шевченко, як Гете. Крім того, геніальність полягає не в кількості написаного, не в морі сказаних слів, а в тому другому, що визначає геніальність, тобто в присутності великого розуму, такого ж великого почуття і не менш міцної, величної волі. Як геніальність Гете полягає головним чином не в наукових його трактатах, не в політичній діяльності, не у великій кількості написаного, а в тій глибині й ясності основних думок про вічні і правдиві ідеали людства, що збудовані на законах природи, так геніальність Шевченка полягає в основних його думках, а саме: боріться, учіться й будьте люди. Це ті ключі до розуміння душі людської, цього тендітного й складного витвору природи, ті ключі, що знайшов Шевченко і так пристрасно все своє життя шукав Гете.

Дивне життя було цих двох геніїв. Гете від народження й до смерті не знав, що то за голод, холод, мало відчував неправду людську, не мав можливості відчутти неволю, примус, насильство. Щасливе дитинство і не менш щасливе юнацтво проходило в таких умовах, що до послуг молодого Гете було все, що давала культура. В сам розквіт його енергії Гете мав можливість випробувати свої сили як у розумовій, науковій діяльності, так і в діяльності політика, не згадуємо вже про мистецтво. Гете не знав навіть, що то таке «не можна», «нема». Своїм глибоким розумом і високим почуттям Гете тільки під кінець життя остаточно вирішив, що життя людини має вартість тільки тоді, коли воно витрачено на працю для суспільства, на працю по усуненню перешкод до культурного його розвитку.

Не те ми бачимо в житті другого генія – Тараса Шевченка. Шевченко в своєму житті з народження й до останньої хвили, на кожному кроці відчував і переживав і голод, і холод, і злидні; переніс на собі неправду людську, насильство і ту страшну неволю. Не бачив Шевченко і своєї весни, своїх юнацьких років. Вічна праця, вічні поневіряння в постійній небезпеці від панських вигадок – ось ті квіти, які збирав молодий Шевченко на шляху своєї весни. А вирвавшись з однієї неволі, він швидко попадає в другу, ще страшнішу. Та чи й міг Шевченко бути щасливим на волі, коли вся його рідня, всі його земляки конали в неволі? Гете тільки під кінець життя прийшов до тих висновків, до яких Шевченко силою обставин прийшов у самому початку свого вступу на громадський шлях. Уже в перших своїх творах Шевченко виступає тим, чим він зостався до кінця життя. Зброя його – слово – набирає в перших же творах тієї сили магнітної, того напруження, руху, що захопило й схвилювало не тільки друзів, а й ворогів. Трудно було Шевченкові надіятись на підтримку тих, заради яких він виступив, бо вони були ще раби німі, незрячі, а кругом неправда й неволя. Шевченка зрозуміли, Шевченка возвеличили, але багатомільйонну масу людську треба було раніш організувати, озброїти її знанням, свідомістю. І Шевченко дав для цього весь матеріал, визначив ворогів, з якими треба боротись, як боротись, заради чого боротись.

За своїм зовнішнім життям Гете й Шевченко стоять на діаметрально протилежних полюсах. Наскільки доля була доброю й щедрою для Гете, настільки була вона злою й лукавою для Шевченка. Гете й Шевченко жили в різні часи, в

різних умовах, але продукт діяльності їх один і той же. В основних рисах свого внутрішнього життя, в тих ідеалах, які вони виставили й до яких вони непохитно йшли, ми не розрізняємо Гете від Шевченка. Для одного й другого все людство складалося з двох категорій. Представники першої категорії самі йдуть вперед і тягнуть за собою сіру, темну масу з метою вивести її на широкий шлях культурного розвитку і показати їй правдиві ідеали. Представники другої категорії по своїй несвідомості самі не йдуть вперед і всіма засобами гальмують працю перших, затримуючи рух і вносячи дисгармонію в життя суспільства. Розуміючи всі хиби й добрі сторінки душі людської, Гете й Шевченко раділи успіхами перших, всіма силами допомагали їм, виправляли помилки в їх працях і боролися зі шкідливою працею других.

Так жили і працювали Гете й Шевченко. По такому ж шляху йтимуть і дадуть такі ж наслідки в своїй діяльності всі інші генії, бо вони не залежать ні від часу, ні від місця, ні від умов життя. Їхні думки можуть вилитись в різноманітні відтінки форм, але якість їх не може різнитись або мінятись, як незмінна є енергія, що їх викликає, як незмінна гармонія руху в природі.

